

Др Милутин Д. Живковић
Научни сарадник
Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић

УДК94:929 Ђуровић М.
930.85(497.11)”1941/1943”

РАТНИ ПУТ ВОЈВОДЕ СУХОПЛАНИНСКОГ МАШАНА ЂУРОВИЋА (1941–1943)*

Апстракт: Рад доноси биографију Машана Ђуровића, родом из села Гајтана, код Медвеђе, једног од најутицајнијих команданата Косте Миловановића Пећанца током окупације Србије у Другом светском рату. Посебну пажњу посветили смо успону и паду његове војне каријере, држању док је био неформални господар Рашке и њене околине, као и односу према генералу Михаиловићу и партизанима. Чланак је заснован на архивској грађи која се налази у: Војном архиву, Историјском архиву Београда, Историјском архиву Краљева и Историјском архиву „Рас“ у Новом Пазару, односно на релевантној научној литератури.

Кључне речи: Машан Ђуровић, четници, Коста Пећанац, Драгољуб Михаиловић, командант, војвода, одред, јединица, партизани, Албанци, колаборација.

Ратови и окупације са собом доносе времена током којих се руше устаљене социјалне норме и у друштву праве расцепи који омогућавају много лакше померање на лествици моћи него у периодима мира. Ратна биографија Машана Ђуровића може се узети готово као архетипска за горе наведено, барем када је у питању хаос који је уследио по окупацији Југославије од стране Сила осовине 1941. године. Ђуровић је, наиме, до Априлског рата био непозната личност која је живела и радила на свом сеоском имању. Сплетом разних околности, он је само годину дана касније постао један од најмоћнијих људи на простору Србије. На то место га је довела фанатична борба како против Албанаца и муслимана, тако и још више, против комуниста. Он је на тај начин од краја 1941. до пролећа 1943. године био водећа војна и политичка фигура на простору Студеничког, а донекле и Дежевског и Косовскомитровачког среза. Ђуровићев рад су, међутим, пратиле оптужбе за разне личне малверзације и недисциплину људства. Пошто је своју моћ дуговао окупатору, његова колаборација са

* Рад је написан у оквиру пројекта Материјална и духовна култура Косова и Метохије (Ев. бр. 178028), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Немцима била је константна. Стога, Машан Ђуровић убрзо долази у оштар сукоб са генералом Михаиловићем, који га је, иако су имали заједничке непријатеље, ликвидирао средином 1943. године.

Командант Сухоплатинског одреда четничких снага Косте Пећанца

Машан Ђуровић је рођен 7. јула 1912. године у селу Гајтану, недалеко од Медвеђе.¹ У међуратном периоду насеље је припадало Слишанској општини Јабланичког среза, а од 1929. године налазило се у Вардарској бановини.² Био је јединац будући да му је отац погинуо већ 1917. године у борби са Бугарима. Основно и средње образовање стекао је у Гајтану, односно Лесковцу. Затим је, према сопственим речима, две године студирао право у Београду. Пошто није било никога да брине о породичном имању, Ђуровић се убрзо вратио у Гајтан. Током 1933–1934. године прошао је обуку за резервне подофицире у Билећи,³ а непосредно пред почетак Априлског рата распоређен је у 38. пешадијски пук Зетске дивизије, која је припадала 2. армији војске Краљевине Југославије. Седиште пука било је у Подгорици.⁴

Током ратних операција учествовао је у борбама са италијанском војском. После капитулације Југославије избегао је заробљавање и вратио се у родни крај. Тамо се убрзо повезао са четничким војводом Костом Миловановићем Пећанцем и 10. маја ступио у његову службу. Добио је титулу „Војводе сухоплатинског“, а наводно је био пребачен у официрски кадар у својству потпоручника.⁵

Током августа 1941. године Машан Ђуровић са неколико сабораца одлази у Ибарску долину, на подручје између Лешка и Лепосавића. Тамо су се већ организовали Пећанчеви четници Васа и Давид Поповић, као и војвода сухоруднички инжењерски капетан I класе Радомир Цветић,⁶ родом из тих крајева. Ђуровићева група се углавном кретала студеничким (Рашка) и косовскомитровачким срезом, позивајући народ да јој се придружи под девизом одбране од Албанаца. После прогласа Косте Пећанца, крајем августа, у коме је позвао српски народ на лојалност окупатору, Цветић прелази под

¹ Историјски архив Београд (ИАБ), BDS, Д-334, Mašan Đurović, 19.

² Vlad. Marinković, *Rečnik-imenik mesta Kraljevine Jugoslavije* (Beograd: Sveslovenska knjižara, 1930), 173.

³ ИАБ, BDS, Д-334, Mašan Đurović, 19; Ђуровић је на саслушању пред немачким властима тврдио да је у Билећи завршио школу резервних официра. Такве школе су, међутим, постојале само у Сарајеву, Горажду и Марибору, док се у Билећи налазила школа резервних подофицира. Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, II (Beograd: Narodna knjiga, 1983), 107.

⁴ V. Terzić, *n. d.*, 103.

⁵ ИАБ, BDS, Д-334, Mašan Đurović, 19.

⁶ Војни архив (ВА), Досијеа персоналних података (ДПП), кут(ија) 211, док(умент) 611.

команду Драгољуба Михаиловића. Ђуровић је, на другој страни, остао лојалан Пећанцу и легализовао свој одред код Немаца. Тако почиње његова отворена колаборација са окупатором.⁷

Налазећи се близу италијанско-немачке границе, која је пролазила јужно од Новог Пазара и Косовске Митровице, одред војводе сухопланинског се стално увећавао захваљујући српским избеглицама које су напустиле италијанску окупациону зону на Косову. Са почетком устанка против окупатора у централној Србији мења се и војна ситуација у долини Ибра. Немачке снаге 2. октобра напуштају Рашку и Нови Пазар и повлаче се у Косовску Митровицу ради одбране копова „Трепча“. Машан Ђуровић је то искористио и са око 60 бораца истог дана ушао у Рашку. Већ наредног дана је морао да крене ка Косовској Митровици, јер је од раније био отворио сукоб са локалном албанском жандармеријом која је узнемиравала српски живаљ.⁸

То је искористила команда у међувремену формираног Копаоничког партизанског одреда (КПО),⁹ па је увече, 3. октобра, послала снаге у Рашку. Грађани су их, за разлику од Сухопланинског одреда, свечано дочекали. КПО (600–800 бораца) је до 5. октобра успео да ослободи околна места у долини Ибра – Баљевац, Јошаничку Бању и Ушће. Да би заштитили слободну територију од већих немачких снага које су се налазиле у Краљеву и Косовској Митровици, устаници, предвођени комунистима, извршили су низ диверзија на комуникацијама у доњем току Ибра. Архивска грађа на говори да су припадници КПО били дисциплиновани и добро наоружани.

Јачање Комунистичке партије Југославије (КПЈ) на простору студеничког среза изазивало је подозрење Машана Ђуровића. Комунисти су се, спроводећи револуционарне мере на другој страни, сукобили и са кругом богатих рашких индустријалаца које је предводио Тихомир Шарковић,

⁷ Влада Виријевић, „Јаворски корпус Југословенске војске у отаџбини“, *Наша прошлост*, 7/2006, 170; *Kosovska Mitrovica i okolina*, ur. Ali Hadri i Živko Avramovski, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979), 281; Тихомир Д. Ђорђевић, *Рашка и околина* (Рашка: СИЗ културе, 1987), 362.

⁸ Лјудство Машана Ђуровића је имало борбе са албанском жандармеријом из Косовске Митровице или Новог Пазара 15. и 24. септембра, односно 1. октобра 1941. године. ВА, Недићева архива (НДа), кут. 33, ф(асцикла) 13, док. 1, 1; Исто, док. 38, 1, 4; Историјски архив „Рас“ Нови Пазар (ИАРНП), фонд 285, Збирка копија, Меморандум Крајскомандантуре 838. округа Косовскомитровачког од 10. 01. 1942, 38–39.

⁹ Одред је формиран крајем јула 1941. године на Копаонику. Првобитно га је чинило неколико десетина бораца из Студеничког среза, као и рудара из „Трепча“. Командант је био учитељ Предраг Вилимоновић, а политички комесар Душан Томовић. Деса Пешић, *Студенички срез у НОР-у и револуцији 1941–1944* (Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1977), 42–43.

бивши сенатор¹⁰ и народни посланик. Ова група грађана је још од августа била у контакту са Ђуровићем и капетаном Цветићем и издржавала је њихове одреде. За то су месечно издвајали око 350.000 динара. На Шарковићев позив монархистичке снаге улазе 17. октобра у Рашку, приликом чега је умало дошло до сукоба са комунистима. На заједничком састанку је ипак одлучено да се и једни и други повуку из вароши, а да у граду оставе штабове са по неколико бораца. Ниједна страна, међутим, није била задовољна оваквим развојем догађаја, што ће убрзо и јавно показати.¹¹

У идеолошким и верско-етничким сукобима на простору Рашке и Новог Пазара током јесени 1941. године

Септембра и октобра 1941. године распламсали су се верско-етнички сукоби између хришћана и муслимана у дежевском срезу (Нови Пазар) и Ибарском Колашину. Прво је крајем септембра у великом албанско-муслиманском нападу попаљено на десетине српских села и протерано неколико хиљада лица из колашинског краја. Затим се део тих трупа, у виду качака из Дренице, предвођених Шабаном Полужом, сместио у Нови Пазар. После одласка немачке посаде из града, 2. октобра, они су преузели гарнизонску службу. То су ипак искористили да у заједници са локалним муслиманима, изврше низ напада на хришћане како у вароши тако и широм дежевског среза (укључујући и манастир Сопоћане). Капетан Цветић је због тога у заједници са комунистима покушао да освоји Нови Пазар 4. новембра, али је доживео тежак пораз.¹²

Тензије у дежевском срезу војвода Ђуровић је искористио да потисне комунисте из Рашке. Већ 2. новембра он је са људством упао у град, похапсио чланове штаба КПО и варош ставио под своју контролу.¹³ Уследио је партизански напад на Рашку 8. новембра. Акција је почела у шест часова, а борбе су трајале неколико сати. Град је напало око 500–700 комуниста, док је војвода Ђуровић у одбрани имао 300–400 четника. У кључном тренутку

¹⁰ *Senatori Kraljevine Jugoslavije. Biografski leksikon*, ur. Momčilo Pavlović, Nebojša Stambolija, Milan Gulić (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2016), 290–293.

¹¹ ВА, НДа, кут. 13, ф. 17, док. 6, 2; Исто, кут. 33, ф. 13, док. 17, 7; ВА, Народноослободилачка војска Југославије (НОВЈ), кут. 1641, ф. 20, док. 3, 1; Исто, док. 1, 1; Историјски архив Краљево (ИАК), фонд 420, Збирка докумената из НОБ-а (НОБ), кут. 12, реферат М. Маликовића, „Хроника НОБ-а у Рашкој“, 109; ИАК, фонд 412, Тихомир Ђорђевић (ТЂ), кут. 37, Белешке Тихомира Шарковића о ситуацији у студеничком, дежевском и косовско-митровачком срезу 1941. године, 2; Исто, кут. 3, Дневници Тихомира Ђорђевића 1941–1942, Ратни дневник 24.04 – 31.05.1941, 3, 5, 7; Branislav Božović, *Partizanski odredi Kopaonički, Šaljski, Ibarski* (Beograd: Vojno-izdavački zavod, 1981), 127–128, 159–160; Д. Пешић, *н. д.*, 83.

¹² Милутин Живковић, *Између „Велике Албаније“ и окупираних Србије. Нови Пазар, Тутин и Ибарски Колашин* (Лепосавић: Институт за српску културу, 2018), 86–87, 104–105.

¹³ Тихомир Д. Ђорђевић, *н. д.*, 373.

битке партизански командант Предраг Вилимоновић бива рањен, што је поколебало њему потчињене снаге које су почеле да беже са бојишта. Када су партизани заустављени у центру Рашке, из правца Новог Пазара је у помоћ војводи Ђуровићу дошао капетан Цветић са 300 људи и опколио их. Снаге КПЈ су затим разбијене и натеране у бекство. КПО је имао 15 мртвих и 17 рањених, а четници 5 мртвих и 7 рањених бораца. После победе код Рашке, јединице Машана Ђуровића су од партизана преузеле и Јошаничку Бању, Баљевац и Ушће. Комунисти су били протерани из Ибарске долине и у овај крај се неће враћати све до половине 1944. године. Ђуровић се на другој страни, утврдио у Рашки и убрзо постао неформални господар овог краја.¹⁴

Неколико дана касније, тачније 16/17. новембра, уследио је велики албанско-муслимански напад од Новог Пазара према Рашки. Неколико хиљада муслимана и Албанаца из Метохије, новопазарског, тутинског и рожајског краја, покушало је да заузме ову варош. Нападаци су стигли наомак града већ првог дана акције. Будући да су се упустили у пљачку и паљевину напуштених српских села, браниоци Рашке су се консолидовали (око 2000 бораца) и под вођством Машана Ђуровића, Радомира Цветића и Војислава Лукачевића одбили напад. На албанско-муслиманској страни било је 106 мртвих и двоструко више рањених бораца, а на српској 34 мртва и нешто више рањених. Приликом напада на Рашку Албанци и муслимани су запалили више од 50 српских села.¹⁵ О размерама страдања можда најбоље говори сведочанство самог војводе Ђуровића, који је догађаје посматрао са прве линије фронта. Он је прибележио да су „сва српска села у срезу Дежевском и Косовско Митровачком срезу попаљена, тако да није остало ниједне куће здраве за становање“.¹⁶ Један муслимански извор из Новог Пазара је, алудирајући на српску народну изреку, ситуацију описао речима: „друмови ће пожелети Срба, али Срба више бити неће“.¹⁷

После још једног неуспешног покушаја уласка људства капетана Цветића и Машана Ђуровића у Нови Пазар 21. новембра, почетком децембра немачке снаге су реокупирале Рашку. У граду их је без отпора сачекао

¹⁴ ВА, НОВЈ, кут. 1641, ф. 20, док. 3, 2; ИАК, фонд 420, НОБ, кут. 15, реферат Вукомана Ђулафића, „Четничка организација на терену среза Дежевског у Другом светском рату“, 72; ИАК, фонд 412, ТЂ, кут. 3, Дневник Тихомира Ђорђевића, 8–12; ИАРНП, фонд 283, НОР, док. Извештај Крајскоманде у Косовској Митровици – испостава Рашка, 749. пуку у Звечану о војној ситуацији 19.03.1942, 1–2; Б. Божовић, *н. д.*, 166–168; Тихомир Д. Ђорђевић, *н. д.*, 374–375.

¹⁵ М. Живковић, *н. д.*, 112–114.

¹⁶ ИАК, фонд 412, ТЂ, кут. 37, док. Наредба о заустављању продаје дрвне грађе са свих стоваришта због великог броја избеглица, 1.

¹⁷ Izudin Šušević, „Dnevnik događaja u Novom Pazaru od 2. oktobra do 20. decembra 1941. godine“, *Новопазарски зборник*, 34/2011, 233.

војвода Ђуровић и тако продужио са колаборацијом.¹⁸ Како је, међутим, сам сведочио пред немачким полицијским органима 1942. године, он је учествовао и у последњим фазама опсаде Краљева. Тамо је, наводно, имао значајну улогу у разбијању устаничких снага и ослобађању немачких заробљеника.¹⁹

Одмах по доласку Немаца у Рашку, војвода сухопланински их је лажно обавестио да су се у Новом Пазару утврдили партизани. Намера му је била да искористи њихову ватрену моћ како би са својим људима заузео варош од албанско-муслиманских трупа и прекинуо даље насиље над локалним Србима.²⁰ Исту информацију Ђуровић је послао и Кости Пећанцу.²¹ Захваљујући његовом лојалном држању, Немци су му изашли у сусрет и војне операције су почеле 5. децембра. У нападу је учествовао само војвода Машан Ђуровић са 300 четника, уз подршку око 100 немачких војника, који су са собом имали и четири противавионска топа. Напад је отпочео бомбардовањем положаја албанско-муслиманских трупа код Петрове цркве, приликом чега је овај средњовековни споменик културе оштећен. После два сата артиљеријске паљбе, Немци су обуставили ватру и дошло је до краткотрајног окршаја између четника и муслимана код древне богомоље. Убрзо је Ђуровићева сплетка откривена, па су Немци обуставили атак на Нови Пазар. Овога пута су погинула само двојица Албанаца у његовој одбрани.²²

Пошто је Ибарска долина до краја децембра 1941. године поново стављена под немачку контролу, окупационе власти су повукле линију разграничења између територија под контролом четничке команде Машана Ђуровића и албанске жандармерије из Косовске Митровице. Четничка зона се завршавала на старој српско-турској граници, која је добрим делом била и граница између дежевског и студеничког среза. Територија под контролом Албанаца ишла је линијом која се простирала правцем река Дежева – Нови Пазар (северно предграђе) – Рогозна – Слатина на Ибру. Простор између две линије, који је обухватао неколико већински српских општина, постао је „тампон“ зона.²³

Колаборација Машана Ђуровића – операције против партизана на југу Србије (фебруар/април 1942. године)

¹⁸ ВА, НДа, кут. 1641, ф. 20, док. 3, 1.

¹⁹ ИАБ, BDS, Д-334, Маџан Ђуровић, 19.

²⁰ Само између 4. и 13. новембра 1941. године у Новом Пазару су убијена 52 Срба. М. Живковић, *н. д.*, 106.

²¹ ВА, НДа, кут. 33, ф. 13, док. 29, 1.

²² ИАК, фонд 412, ТЂ, кут. 3, Дневник Тихомира Ђорђевића, 15; ИАРНП, фонд 284, Збирка хроника, реферат М. Радовића, „Хроника Новог Пазара у НОБ-и“, II, 316–317; Дневник Стевана Савића, 4; I. Šušević, *n. d.*, 235.

²³ ИАРНП, фонд 285, Збирка копија, док. Меморандум Крајскомандантуре 838. округа Косовскомитровачког од 10.01.1942, прилог 7, 1.

Стабилизација окупационог режима у косовскомитровачком округу²⁴ погодовала је војводи Ђуровићу. До краја 1941. године он је већ располагао са 520 добро наоружаних официра, подофицира и бораца, одличног борбеног духа (добили су новчане награде за учешће у акцијама). Уз помоћ владе генерала Недића, он потчињава већину локалних четничких команданата, попут: војводе колашинског Давида Утвића, војводе неродимског Тасе Ђорђевића, војводе лапског Радивоја Дробњака, војводе брвеничког Милисаву Булатовића, војводе дукађинског Светислава Миленковића, војводе грачаничког Благоја Љумовића, војводе Вулета Вукашиновића, војводе Драга Кривокапића итд. Под његову команду прелазе и неки четници Драгољуба Михаиловића, попут артиљеријског поручника Драгора Павловића, команданта Дежевске бригаде Јаворског корпуса Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО), који се тако легализују и од Ђуровића добијају заштиту од окупаторских хајки.²⁵ Стога се Машан Ђуровић почео називати и заповедником „Рашке групе војвода“.

Поред поменутог људства, он је располагао и са одређеним бројем школованих активних и резервних официра бивше југословенске војске, иако је по чину био само резервни подофицир. У питању су били: капетан II класе Ступљанин Тасић, поручник Михаило Закић, поручник Благоје Јововић, поручник Душан Пешовић, потпоручник Радомир Милетић, резервни мајор Стеван Савић и резервни поручници Рашић, Јеремић, Павићевић, Васковић, Михаиловић, Божовић и Цветнић.

Ђуровић је крајем 1941. или почетком 1942. године званично постао командант легализованог Ибарског четничког одреда, са ознаком „Ц–54“ код Немаца. Бројно стање његовог одреда је стално расло, па су окупаторске војне власти почетком 1942. године оцениле да је Ђуровић на располагању имао: 15 официра и 1219 подофицира и четника. При том је поседовао: 845 пушака, 17 пушкомитраљеза, пет тешких митраљеза, 70 пиштоља и извесни број аутомобила и камиона са доста погонског горива. Имао је и добро развијену телефонско-телеграфску мрежу.²⁶ До августа 1942. године

²⁴ Настао крајем децембра 1941. године специјалном уредбом владе генерала Милана Недића. Чинили су га: студенички, дежевски, вучитрнски, лапски и косовскомитровачки срез. Због албанске мањине, унутар окупиране Србије је имао посебан статут. *Kosovska Mitrovica i okolina*, 261.

²⁵ ВА, НДа, кут. 33, ф. 11, док. 34, 2–3; Исто, ф. 13, док. 8, 1; Исто, кут. 53, ф. 2, док. 37, 1; ВА, ДПП, кут. 1294, дос. 891; ИАБ, BDS, Ђ-334, Маџан Ђуровић, 57. ИАРНП, фонд 285, Збирка копија, Меморандум Крајскокомандантуре округа Косовскомитровачког од 10. 01. 1942, прилог 5, 1; ИАК, фонд 412, ТЂ, кут. 3, Дневници Тихомира Ђорђевића 1941–1942. године, Ратни дневник 1.01 – 29.04.1942, 26–27, 29.

²⁶ ВА, НДа, кут. 33, ф. 14, док. 7, 1; ИАРНП, фонд 285, Збирка копија, Меморандум Крајскокомандантуре округа Косовскомитровачког од 10. 01. 1942, прилог 8, 2; Исто, фонд 283, НОР, док. Извештај Крајскокоманде Косовска Митровица о општој ситуацији 10.01 – 10.02. 1942, 6.

Немци су потпуно устројили Ибарски четнички одред. Он је тада имао тачно 1000 људи – 90 официра и 910 подофицира и бораца. Немачке власти су забележиле да је Ђуровић тада предводио „највећу наоружану јединицу у српском (окупационом, М.Ж.) простору“.²⁷ Одред је покривао простор студеничког, дежевског и косовскомитровачког среза.

Колика је била стварна моћ војводе сухопланинског можда најбоље говоре речи његових савременика. Учитељ Тихомир Ђорђевић из Рашке записао је у свом уредно вођеном дневнику следеће: „Тај Машан држао је у руковођењу цео овај крај, целу ибарску долину, све од септембра 1941. године па све до данас (март 1943, М.Ж.)... Тукао је, доносио пресуде сам, био је командант Рашке групе војвода, срески начелник, старешина среског суда, командант места, командант српске државне страже, хапсио је, пуштао, убијао, стрелао, хватао младиће под фирмом да су партизани, хватао праве партизане, терао у Ниш на стрељање, слао у Косовску Митровицу и шта све није радио“.²⁸ Његов утицај код Косте Пећанца био је такође велики. Довољно је поменути податак да су одреди старог војводе крајем 1941. године бројали око 6500 четника распоређених у 35 јединица.²⁹ Чак 1/6 тог људства је, видели смо, била под командом Машана Ђуровића.

Његове амбиције се, међутим, нису завршавале на подручју Рашке. Будући да се територија под контролом Машановог људства налазила на линији разграничења утицаја генерала Михаиловића и Косте Пећанца, он је покушао да је поправи у корист потоњег. То је намеравао да учини ширењем одреда и на сјенички срез, који се тада налазио у оквирима Гувернатората Црне Горе са седиштем на Цетињу.³⁰ Инструмент Ђуровићевих жеља прво је једно време био свештеник Селимир Поповић из Штавља. Затим је отворио сарадњу и са војводом Гиљевским Радам Кордићем, који је оперисао на граници сјеничког и бијелополског среза.³¹ Кључни Машанов човек по овом питању био је, међутим, пешадијски поручник Мирко Томашевић, родом из Селишта надомак његовог родног села Гајтана,³² војвода шуматовачки. Он

²⁷ ИАБ, BDS, Д-334, Маџан Ђуровић, 41–42.

²⁸ ИАК, фонд 412, ТЂ, кут. 3, Дневници Тихомира Ђорђевића 1943. године, Ратни дневник 2.03 – 31.08.1943, 7.

²⁹ Бранко Петрановић, *Стратегија Драже Михаиловића 1941–1945* (Београд: Центар за савремену историју Југо-источне Европе: 2000), 94.

³⁰ Гувернаторат Црне Горе формиран је после сламања Јулског устанка, тачније 3. октобра 1941. године. На челу му је био генерал Бироли (Biroli), који је још од 25. јула имао пуну војну и цивилну власт на простору старе Црне Горе и великим деловима Старе Рашке. Dragan S. Nenezić, *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941–1943* (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1999), 96–97.

³¹ Радјоко Балшић Рале, *Хроника – Људи и догађаји села Буђева и Биоца са околином* (Горњи Милановац: Доситеј, 2005), 212–213, 222.

³² ВА, ДПП, кут. 1856, дос. 196.

је на пролеће 1942. године постао командант Голијско-сјеничког четничког одреда, који је био легализован као 5. батаљон Ибарског четничког одреда.³³ Томашевићев задатак био је да обједини под својом, а тиме и Ђуровићевом, командом све четничке јединице на простору сјеничког среза. Наложено му је да сарађује са италијанским војним властима. Он је, међутим, одмах наишао на отпор локалног хришћанског становништва.

Ове планове осујетио је генералштабни мајор Милош Глишић,³⁴ официр одан генералу Михаиловићу, а као и Ђуровић тада легализован код Милана Недића. Он је из Нове Вароши успео да обједини контролу над свим снагама старорашких Срба и групише их у колаборационистички Санџачки војно-четнички одред.³⁵ Пошто је сјенички крај потпао под његову надлежност, поручник Томашевић је априла 1942. године био принуђен да се из њега повуче и ускоро се нашао у редовима Расинског корпуса ЈВуО мајора Кесеровића.³⁶ Тако је овај Ђуровићев пројекат пропао, мада је он спорадично наставио да одржава везе са овим простором, поготово преко четничког одреда поменутог Селимира Поповића у селу Штављу, које се налазило на путу Сјеница – Нови Пазар.³⁷

У међувремену, војвода сухопланински је учествовао у нападу на снаге КПЈ у свом родном крају. Намера Косте Пећанца и генерала Недића била је да са расположивим људством, уз асистенцију бугарске војске, нападну Топлички, Лесковачки и Расински НОП одред који су дејствовали на подручју Топлице и Јабланице (око 3000 устаника). Крајем фебруара 1942. године они су окупили неколико хиљада четника са подручја Ниша, Сврљига, Књажевца, Лесковца и Власотинца, док се из правца Бруса и Блага прикупило људство војводе Ђуровића (око 400 бораца), као и веће снаге жандармерије и „Љотићеваца“. Команду над свих квинслиншким снагама објединио је пуковник Бора Марковић.³⁸ Машан Ђуровић је у акцијама против партизана које су се водиле током фебруара, марта и априла добио команду над неколико Пећанчевих одреда обједињених у Копаоничку четничку групу (више од 1000 људи).

³³ ИАК, фонд 412, ТЂ, кут. 37, Разне објаве, 9; ВА, НДа, кут. 29, ф. 1, док. 29, 2; ИАБ, BDS, Д-334, Маџан Ђуровић, 1.

³⁴ ВА, ДПП, кут. 457, дос. 684.

³⁵ Архив Србије (АС), Ж-30, Збирка фотографија (ЗФ), кут. 206, сл. 15; ВА, ЧА, кут. 147, ф. 1, док. 5, 3.

³⁶ ВА, НОВЈ, кут. 223, ф. 12, док. 5, 14 (полеђина документа), Записник са IX Саслужања мајора Војислава Лукачевића при ОЗН-и за Црну Гору, Боку и Санџак, рађеног на Цетињу 23. марта 1945. године.

³⁷ ИАБ, BDS, Д-334, Маџан Ђуровић, 133.

³⁸ Драгољуб Динић Мића, *Топлички народноослободилачки партизански одред* (Београд: Војна штампарија, 1989), 106–107, 126; Живојин Николић Брка, *Југоисточна Србија у Народноослободилачком рату и револуцији* (Београд: Народна књига, 179), 152–153, 161.

Ово намештење најбоље сведочи о степену поверења³⁹ које је уживао код прослављеног четничког војводе. У борбама са партизанским јединицама Ђуровић је имао извесног успеха, као и цела операција (разбијен Лесковачки, а Јабланички НОП одред распуштен), али се језгро локалних снага КПЈ, иако окрњено и уздрмано, очувало одступањем на обронке Јастрепца и Копаоника или растурањем у мање групе на више страна.⁴⁰

Сукоб са генералом Драгољубом Михаиловићем

Војвода Машан Ђуровић се после акција на југу Србије вратио у свој штаб у Рашки до краја априла. Услед редовне патроле са делом трупа, он је 25. априла заробио тројицу енглеских официра на Копаонику. У питању су били: Семил Џејмс (Semil James), Сид Пројас (Sida Projas) и Перси Евант (Persi Evend). Све их је већ наредног дана послао Немцима у Београд.⁴¹ Лојалан став Ђуровића према окупатору, међутим, није био довољан да отклони сумњу изазвану његовим везама са људима Драгољуба Михаиловића и поготово личном самовољом, о којој ће бити речи у наставку. Заповедник Ибарског четничког одреда се ускоро нашао под будним оком немачке обавештајне службе. Крајем априла или почетком маја добио је позив да се јави пуковнику Кевишу (Kewish) ради формалног разговора. Пошто је Ђуровић то из предострожности одбио, изговарајући се оперативним пословима, дана 11. маја ухапсили су га бугарски војници недалеко од Блаца, док је куповао жито. При том су га и опљачкали. Већ 15. маја Ђуровић се нашао на саслушању пред поменутих пуковником Кевишом у Београду.⁴²

Из оптуженичке клупе војвода сухопланински је морао да одговори на низ питања немачког обавештајца. Од тога са коликим бројем људи и оружја располаже, преко његових веза са Михаиловићем и Недићем, до односа према немачком окупатору и албанској жандармерији из косовскомитровачког округа. Ђуровић је порицао да има било какве односе са генералом Михаиловићем и јавно осудио његов рад. Изразио је, такође, приврженост окупационим властима и тражио да му се организује састанак са шефом Управног штаба војног заповедника Србије СС групенфирером Харалдом Тарнером (Harald Turner). Он га је још раније звао на виђење скупа са Пећанцем. Доказавши своју лојалност, Ђуровић је истог дана пуштен на слободу. Пре него што се вратио у Рашку имао је и састанак са генералом Миланом Недићем.⁴³

³⁹ Пећанац је за њега јавно говорио да је у „изванредној мери овладо тактиком герилског ратовања“. *Kosovska Mitrovica i okolina*, 286.

⁴⁰ Миливоје Перовић, *Јужна Србија* (Београд: НОЛИТ, 1961), 184–185; Д. Динић Мића, *н. д.*, 140–145; Ж. Николић Брка, *н. д.*, 151, 155–157.

⁴¹ ИАБ, BDS, Ђ-334, Маšan Ђуровић, 21.

⁴² Isto, 21, 41.

⁴³ Isto, 21–23; Момчило Павловић, Божица Младеновић, *Коста Миловановић Пећанац 1879–1944. Биографија* (Београд: Институт за савремену историју, 2003), 318.

Да би што више ојачао позиције код Немаца, Машан Ђуровић је половином јуна ухапсио поручника Драгора Повловића, команданта Дежевске бригаде ЈВуО. Лично га је, затим, 19. јуна одвео у Београд и тамо окупатору представио као „правног саветника“ Драгољуба Михаиловића.⁴⁴ Његови људи су, истовремено, заробили курире ЈВуО потпуковника Радојевића и поручника Цветковића, који су били кренули у Албанију. Са њима је ропства допао и још један енглески официр Кристофер Лоренс (Cristie Lawrence). Заплењена је и поверљива документација генерала Михаиловића.⁴⁵ И њих је Ђуровић све предао немачким властима.

Захваљујући овим делима, војвода сухоплатински је успео да се повеже са најутицајнијим колаборационистичким круговима у Србији. О томе сведочи састанак који је 22. јуна имао са шефом кабинета генерала Недића пуковником Масаловићем и помоћником министра унутрашњих послова Цветаном Ђорђевићем у Београду. Том приликом је чак обећао да ће ухватити и Немцима лично испоручити Драгољуба Михаиловића.⁴⁶

Овакво држање довело га је у оштар сукоб са припадницима ЈВуО. Његови односи са Михаиловићем су, иначе, кренули силазном путањом још почетком 1942. године. У жустрој преписци коју је имао са заповедником Врховне команде (ВК) ЈВуО, Машан Ђуровић је истакао да се не слаже са радом његових официра: ваздухопловног капетана Бранивоја Петровића, команданта Јаворског корпуса, и мајора Драгутина Кесеровића, заповедника Расинског корпуса. Запретио је тада и да ће их ухватити или убити.⁴⁷ Ђуровић је извесно време наставио да сарађује са капетаном Радомиром Цветићем, али ће са почетком хајки на генерала Михаиловића по Голији током априла и са њим прекинути контакт. После хапшења поменутих енглеских официра, мајор Кесеровић је Ђуровића ставио под „слово з“.⁴⁸ Током друге половине јуна он је послао једну „тројку“ на њега, али иста није обавила задатак.⁴⁹ Затим је 5. августа и Михаиловић тражио да се на Ђуровића примени „слово з“ и обавестио о томе владу у Лондону. Но, и овај покушај његове ликвидације је пропао.⁵⁰ ВК ЈВуО је, међутим, свим потчињеним јединицама апострофирала војводу сухоплатинског као издајника.

⁴⁴ ВА, Четничка архива (ЧА), кут. 275, ф. 1, док. 2, 49, 70; Исто, док. 7, 17, деп. 70; Исто, кут. 32, ф. 5, док. 8, 1.

⁴⁵ Исто, кут. 275, ф. 1, док. 3, 17–18.

⁴⁶ Исто, док. 2, 71.

⁴⁷ Исто, кут. 18, ф. 5, док. 2, 1–2.

⁴⁸ Није га ликвидирао јер је командант Ибарског четничког одреда стално био у пратњи око 40 телохранитеља, које, наводно, Кесеровић није желео да погуби заједно са њим. Исто, кут. 275, ф. 1, док. 2, 48–49; Исто, док. 17, 16, деп. 1370; Исто, кут. 295, ф. 1, док. 1, 4, деп. 87; Исто, 1, деп. 65.

⁴⁹ Исто, кут. 275, ф. 1, док. 3, 17 – 18; Исто, док. 2, 71.

⁵⁰ Исто, кут. 298, ф. 1, док. 4, 3, деп. 344.

И поред тога, комбинацијом војних, политичких и економских фактора, ратна каријера Машана Ђуровића је током лета 1942. године ушла у свој зенит. Немачки органи безбедности су га управо у августу означили као врло поуздану особу.⁵¹ Паралелно са растом његове моћи, опадала је како лична тако и дисциплина четника Машана Ђуровића.⁵² Командни кадар Ибарског четничког одреда упустио се разне у криминалне радње. Како нам архивска грађа говори, у томе је предњачио сам војвода Ђуровић, не обазирјући се на честе пријаве његових сабораца и опомене које су стизале из Београда. Бавио се свакаким стварима, од малверзација са новцем⁵³ и кадровске самовоље,⁵⁴ преко шверца и пљачки, до убистава лица која му нису била по вољи.⁵⁵

⁵¹ ИАБ, BDS, Ђ-334, Маџан Ђуровић, 42.

⁵² Као доказ томе цитираћемо наводе из дневника поменутог учитеља Ђорђевића из Рашке. На једном месту стоји: „Износили су из радње све што је се могло понети. По пуна наручја ствари износили су четници из ње, а пре свих поједине четничке војводе изнеле су боље ствари за своје веренице – војвоткиње, да би исте од тих ствари сачиниле за себе хаљине, ноћни веш и пицаме. Све то се износило цабе, без потврде и знања власника“. Ђорђевић, даље, пише: „Веселе и даље на све стране као у највеселијој земљи и док на једној страни гледате људе који се пате, дотле на другој страни видите како се забављају четнички господари“. Јануара 1942. године Ђорђевић, иначе близак ЈВуО, описује једно такво весеље: „Данас се Машанов војвода Милетић венчао са својом вереницом. У хотелу ‘Чорбић’ је за младенце приређено велико весеље. Присутне су све војводе и војвоткиње. Да би весеље било веће на свадби се у хотелу играло до миле воље. Сав зид, плафон и патос изрешетани су мецима из револвера и карабина. Војвода Љумовић у моменту највећег весеља почео је да пуца из револвера у патос. Један куршум се одбио и ранио једног његовог четника у ногу. Крв је почела да липће. За моменат престало је весеље док су његовог војника однели до његовог стана, а њега (Љумовића, М.Ж.) одвели по заповести Машановој, па је поново засвирала хармоника Мијатова, кога су за ову свадбу довели из Краљева. И весеље је настављено као да се ништа није догодило. Прича ми један четник који је био присутан свађи између Машана и Љумовића, па каже да је између њих и до туче дошло. Један другог обаливали су на под, шамарали се и били ногама, јер су обојица војводе и нису хтели један другом да попусте. Машан, као јачи и старији, превладао је и наредио да ухапсе Љумовића и одведу га са свадбе“. ИАК, фонд 412, ТЂ, кут. 3, Дневници Тихомира Ђорђевића 1941–1942, Ратни дневник 1.01.1942–29.04.1942, 30, 34, 36.

⁵³ Само током 1942. године проневерио је више милиона динара. ИАБ, BDS, Ђ-334, Маџан Ђуровић, 57–58.

⁵⁴ Капетан Цветић је новембра 1942. године лишио чина пешадијског поручника Саву Радосављевића и жандармеријског поручника Ранка Красојевића јер су дезертирали из борбе приликом напада на Нови Пазар годину дана раније. Исти су после пребегли Машану Ђуровићу који их је унапредио у капетане. ВА, ЧА, кут. 289, ф. 1, док. 1, 2, деп. 3130; Затим је и новинара Божидара Шарковића унапредио у чин потпоручника. ИАБ, BDS, Ђ-334, Маџан Ђуровић, 1–2, 58.

⁵⁵ Isto.

Разоружање Ибарског четничког одреда „Ц-54“

Утицај Машана Ђуровића током друге половине 1942. године био је толики да се директно обраћао генералу Недићу, као, на пример, када је у септембру на простор дежевског и студеничког среза дошла 7. СС дивизија „Принц Еуген“. Командант Ибарског четничког одреда се наине отворено бунио због терора који су њени припадници вршили над локалним Србима.⁵⁶

Када су се и припадници Ибарског четничког одреда нашли на удару, Ђуровић је 26. септембра самоиницијативно отишао у Краљево на састанак са командантом дивизије генералом Артуром Флепсом (Arthur Phleps). Његова дипломатска акција није имала превише успеха, будући да је немачки официр убрзо тражио да се Ибарски четнички одред измести из Рашке за Босну.⁵⁷ Генерал Недић је узео у заштиту војводу сухопланинског и преко Драгог Јовановића издејствовао код немачких власти да јединица остане у Ибарској долини и да се, такође, не врши планирана редукација на 500 бораца.⁵⁸ Ускоро је заједничким залагањем на више нивоа, дивизија „Принц Еуген“ и премештена са овог простора, јануара 1943. године.⁵⁹

Епизода са СС снагама показала је, међутим, да окупаторске власти полако губе поверење у војводу Ђуровића, иако им је он и даље био лојалан и уредно радио оно што се од њега очекивало.⁶⁰ Промена држања Немаца према њему део је ипак ширег процеса. Са формирањем Српске државне страже (СДС), у марту 1942. године, уз све већи зазор окупатора од легализованих четничких одреда због контаката са ЈВуО, њихово постојање је доведено у питање. Први предлози о укидању дела колаборационистичких снага под Пећанчевом командом чули су се у априлу, да би већ током лета исте године било разоружано око 1800 његових четника. Почетком децембра генерал Недић је, на притисак Немаца, коначно издао наређење о расформирању Пећанчевих преосталих јединица.⁶¹

⁵⁶ Он је писао: „Без испитивања или претходне истраге (СС *трупе*, М.Ж.) узимајући за мерило само оно што им албански жандарми сервирају, туку, злостављају и лишавају слободе наш свет, а четнике разоружавају, тако да ситуација за нас постаје тешка и несносна“. ВА, НДа, кут. 24а, ф. 1, док. 2, 2–3.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Исто, 4.

⁵⁹ ВА, ЧА, кут. 299, ф. 1, док. 17, 33, деп. 2400; Исто, кут. 289, ф. 1, док. 5, 20, деп. 112.

⁶⁰ Ђуровићево људство извршило је неколико рација по студеничком и дежевском срезу током новембра 1942. године, јуривши припаднике ЈВуО који су тада били посебно активни. Исто, кут. 40, ф. 1, док. 13, 1; Исто, кут. 289, ф. 1, док. 1, 6, деп. 3171; Исто, док. 3, 3, деп. 3578.

⁶¹ Велики део бораца прешао је под команду ЈВуО. М. Павловић, Б. Младеновић, н. д., 300–302, 305.

Због важности простора које је покривало људство војводе Ђуровића (штитило пругу Београд-Скопље), Ибарски четнички одред „Ц-54“ је, иако умањен,⁶² укинут последњи. Немци су то учинили током прве половине марта 1943. године у склопу припрема за операцију „Шаврц“ (Schwarz), уперену против снага ЈВуО и НОВЈ на простору Гувернатората Црне Горе.⁶³ Окупаторски органи су, прво, 6. марта ухапсили чланове штаба Дринске групе оружаних одреда у Ужицу, међу њима и команданта потпуковника Момчила Матића, док је остатак јединице разоружан до 15. марта.⁶⁴ Затим су на ред дошли Ђуровићеви четници, али су са њима Немци имали више проблема.

Разоружање људства Машана Ђуровића, подухват означен као „Операција Ибар“, било је предвиђено за 10. март 1943. године. Имали су да га спроведу органи немачке тајне полиције и бугарски гарнизони из Рашке и Краљева. Акција је припремана у највећој тајности, тако да војни, полицијски и цивилни колаборационистички органи у косовскомитровачком округу, а поготово у студеничком срезу, нису знали ништа о њој. Коспиративност је била толика да је Ђуровићево људство почетком марта чак учествовало у акцији гоњења четника мајора Кесеровића по Копаонику. План је био да се Бугари 9. марта увече разместе близу свих кључних позиција које су у Рашки и њеној околини држали Машанови људи. Ђуровић је, и поред свега, на време био обавештен о намерама окупатора. Стога је 9. марта напустио Рашку и отишао на Рудно. Већина његовог људства је убрзо поступила исто тако. Немци су за „цурење“ информација кривили команду СДС и органе Недићеве владе у Београду.⁶⁵ Иако то нису могли да докажу, нису погрешили. ВК ЈВуО је 27. фебруара сазнала шта се спрема војводи сухоплатинском и тражила да се овај упозори, без обзира на то што је Ђуровић и даље био под „словом з“. Снага његове јединице је изгледа била разлог зашто му је генерал Михаиловић поштедео живот.⁶⁶

Рано ујутру 10. марта „30 камиона пуних бугарских војника“ кренуло је да разоружа делове Ибарског четничког одреда у Брвенику, Ушћу, Студеници и Јошаничкој бањи. До поднева Бугари су извршили и блокаду Рашке. Њихови покрети, међутим, нису пратили план који су израдили Немци. Поготово је критикован командант батаљона из Краљева официр Павлов. Због свега наведеног, током 10. марта ухапшено је само 60 четника и три официра. У наредним данима тај број се попео на око 100 људи. Сви су били пребачени у затвор у Косовској Митровици. Заплењена је и архива Ибарског четничког

⁶² Моруће је да је до расформирања спао на око 300 бораца. *Kosovska Mitrovica i okolina*, 286.

⁶³ Коста Николић, *Историја равногорског покрета 1941–1945. Србија под окупацијом*, II, (Београд: Завод за уџбенике, 2014), 143.

⁶⁴ ВА, НДа, кут. 136, ф. 8, док. 26; Исто, док. 27; ВА, Исто, док. 28.

⁶⁵ ИАБ, BDS, Ђ-334, Маџан Ђуровић, 145; К. Николић, *н. д.*, 202.

⁶⁶ ВА, ЧА, кут. 289, ф. 1, док. 7, 32, деп. 1978.

одреда. Немци су „Операцију Ибар“ и поред тога означили као „пропалу“. Машан Ђуровић се у међувремену са 300 бораца покренуо према Голији и прешао у илегалу. Са собом је имао и велику количину оружја.

Део његовог људства се током 10. марта сукобио са Бугарима код Студенице. Том приликом је заробљен један окупациони официр са 46 војника. Бугарске власти су одмах узеле неколико стотина Срба из Биљановца и Баљевца за таоце. Затим је Ђуровићу дат ултиматум да ће, уколико не ослободи сужње, за сваког од њих бити стрељано 100 Срба (по другој верзији 1000 талаца у Рашки), односно да ће у студенички срез бити доведено 4000–5000 наоружаних Арнаута да успоставе мир и ред. Немајући избора, војвода сухопланински је убрзо ослободио бугарске војнике.⁶⁷

Окупаторске снаге су још извесно време наставиле са рацијама по студеничком и дежевском срезу тражећи Машанове заостале четнике. При том су Бугари спалили и опљачкали неколико српских села на Радочелу и Рудном. О њиховој бруталности говори податак да су у Студеници запалили неколико кућа и школу, а онда и опљачкали оближњи средњовековни манастир. Монахе, укључујући и старешину манастира Алексија, претукли су гвозденим шипкама. Хајке су убрзо дале резултате, јер се окупатору предао Ђуровићев кључни сарадник капетан II класе Драго Кривокапић. Преко њега војвода сухопланински је поручио Немцима да неће правити никакве проблеме у Ибарској долини. Затим се извукао из обруча и са петорицом људи се пребацио у ивањички крај.

У редовима ЈВуО – ликвидација војводе Машана Ђуровића

Недуго после напуштања студеничког среза, војводу Ђуровића су ухватили припадници ЈВуО и спровели га генералу Драгољубу Михаиловићу. После састанка који су имали, министар војске и морнарице при југословенској влади је закључио да Машан сада „слуша“. Остатак бораца Ибарског четничког одреда је за то време самоиницијативно кренуо у Црну Гору, а под вођством жандармеријског потпоручника Закића. Било их је око 250 и они су се сместили у српско селу Буђево дубоко у сјеничком срезу.⁶⁸ Један део Ђуровићевих четника је одмах ступио у Јаворски корпус ЈВуО, којим је командовао капетан Радомир Цветић, оставши тако на истом терену као и до тада (студенички и дежевски срез).⁶⁹

⁶⁷ ИАБ, BDS, Д-334, Маџан Ђуровић, 146; ИАК, фонд 412, ТЂ, кут. 3, Дневници Тихомира Ђорђевића 1943. године, Ратни дневник 2.03 – 31.08.1943, 4–6, 9, 11, 13, 15; ИАК, фонд 420, НОБ, кут. 15, реферат Вукомана Ђулафића, „Четничка организација...“, 125.

⁶⁸ ИАК, фонд 412, ТЂ, кут. 3, Дневници Тихомира Ђорђевића 1943. године, Ратни дневник 2.03 – 31.08.1943, 14, 48–49, 62–63; ВА, ЧА, кут. 287, ф. 1, док. 3, 140, деп. 1427; Исто, кут. 289, ф. 1, док. 9, 92, деп. 2348; Исто, кут. 293, ф. 1, док. 4, 12, деп. 2466; Исто, 20, деп. 2474; Исто, 53, деп. 2691; Исто, 55, деп. 2706; Исто, 42, деп. 2613.

⁶⁹ ВА, НДа, кут. 24а, ф. 5, док. 44, 3.

Машан Ђуровић је 28. марта са расположивим људством, а у оквиру јединице која је задржала назив Ибарски четнички одред, стављен на располагање мајору Захарију Остојићу. Затим је преко сјеничког и бијелопољског среза⁷⁰ послат у борбе са партизанским снагама у долини Дрине (II пролетерска дивизија НОВЈ). Њихову жестину најбоље осликавају речи Ђуровићевог новог заповедника да се ова река имала бранити „до последњег човека“, да се свако одступање могло „кажњавати смрћу“, као и да су се имали хватати „бољшевици мештани и стрељати на лицу места“.⁷¹ Доласком мајора Павла Ђуришића на овај простор са снагама ЈВуО из Васојевића, борбе се чак и интензивирају. Посебно крвава је била битка код села Челебићи на граници између фочанског и пљеваљског среза 17/18. априла 1943. године. Машанови четници су учествовали у њој заједно са: Колашинском, Дурмиторском, Бијелопољском и Васојевићком јуришном бригадом. Четници су, међутим, претрпели тежак пораз, приликом којег им је из строја било избачено око 250 бораца.⁷² Већ наредног дана јединице под контролом КПЈ стигле су надомак Пљеваља. До 5. маја I пролетерска бригада НОВЈ се пробила и до Бијелог Поља, зауевши Шаховиће.⁷³

Иако му борба са комунистима није била страна, Машан Ђуровић, изгледа, није могао да поднесе овакав њен интензитет. Међу бројним јединицама ЈВуО које су тих дана без дозволе напустиле положаје у бијелопољском срезу,⁷⁴ био је и Ибарски четнички оред. Војвода сухоплатински је због тога писао Михаиловићу да му дозволи да се врати у околину Рашке. Као залог његове лојалности, оставио му је око 200 својих четника који су прешли под команду капетана II класе Радула Радовића, заповедника Колашинске бригаде ЈВуО. Михаиловић му је ипак дозволио да се повуче са фронта. Каква му се судбина спремала може се закључити из наређења врховног четничког заповедника упућеног мајору Кесеровићу да према свима онима који не желе да се боре примени „најдрастичније мере“ и одмах поубија „све што не ваља“ у јединицама. Видевши да им командант одлази у позадину, и људство Ибарског четничког одреда је почело да дезертира.⁷⁵

⁷⁰ Р. Балшић, *н. д.*, 257.

⁷¹ ВА, ЧА, кут. 293, ф. 1, док. 4, 69, деп. 2797; Исто, 75, деп. 2830; Исто, кут. 162, ф. 2, док. 6, 1; Исто, док. 4, 1; Исто, ф. 3, док. 3, 1; Исто, док. 6, 1; Исто, док. 21, 1; Исто, кут. 148, ф. 4, док. 33, 1; Исто, кут. 149, ф. 1, док. 12, 1.

⁷² *Бијело Поље*, ур. Богдан Гледовић, (Београд: Стручна књига, 1987), 524.

⁷³ ВА, НОВЈ, кут. 707, ф. 1, док. 50, 1; ЧА, кут. 294, ф. 1, док. 2, 5–6, деп. 1972; Исто, 12, деп. 1996.

⁷⁴ ВА, ЧА, кут. 294, ф. 1, док. 2, 12, деп. 1998; Исто, 16–17, деп. 2016; Исто, 2041, 20–21.

⁷⁵ Исто, кут. 301, ф. 1, док. 1, 25–26; Исто, кут. 132, ф. 4, док. 7, 6; Исто, кут. 294, ф. 1, док. 2, 12, 15, 16–17, 19, деп. 1996, 2014, 2018, 2020, 2032, 2033.

Генерал Михаиловић је већ 11. маја наредио капетану Радомиру Цветићу, чије се људство такође налазило у долини Лима, да ухвати и ликвидира Машана Ђуровића. Командант Јаворског корпуса се одмах латио овог задатка и убрзо га заробио са мањом пратњом. Ђуровић је стрељан 21. маја 1943. године на Златару.⁷⁶ Његовој ликвидацији присуствовао је и резервни потпоручник при Јаворском корпусу Миладин Радуловић Крцун, иначе убачени комуниста. Он је после рата сведочио да је Ђуровић заклан на Чемерници, повише села Штиткова, североисточно од Нове Вароши.⁷⁷ Постоје и сведочанства савременика која потврђују ове наводе, али и додају да су Ђуровића убили људи мајора Кесеровића.⁷⁸ Било како било, смрт команданта Ибарског четничког одреда означила је почетак чистке унутар редова ЈВуО са ових простора. У наредним месецима су, између осталих, ликвидирани: војвода Божидар Ћосовић,⁷⁹ поручник Вукола Томић командант Прибојске бригаде, док је на смрт у одсуству осуђен ваздухопловни капетан II класе Никола Кијановић, заповедник Милешевске бригаде.⁸⁰

Закључак

Деловање војводе Машана Ђуровића током прве две године окупације Србије обележено је констатном борбом против Албанаца и муслимана из косовскомитровачког округа, односно партизана. Његово учешће у две опсаде Новог Пазара, у борбама са албанском жандармеријом у долини Ибра, у бици за Рашку, у разбијању обруча око Краљева, у бројним хајкама против партизана у студеничком срезу, а онда и у ширим операцијама против снага КПЈ у Топлици и Јабланици, то јасно потврђује. Захваљујући томе, видели смо, окупаторске власти су га наградили дајући му команду над најјачим колаборационистичким четничким одредом у Србији (90 официра и 910 бораца).

Огромну моћ коју је акумулирао у својим рукама, Ђуровић је користио на више начина. Са једне стране, штитио је српски живаљ од терора албанске управе у косовскомитровачком, дежевском и сјеничком срезу, са друге је, једно време, помагао припаднике ЈВуО, док се са треће, упустио у разне малверзације које су носиле печат велике личне самовоље. Уз отворену

⁷⁶ Никола Миловановић, *Слом - контрареволуционарни покрет Драже Михаиловића* (Београд: Слово љубве, 1983), 36–37.

⁷⁷ ИАК, фонд 420, НОБ, кут. 15, реферат Вукомана Ђулафића, „Четничка организација...“, 126; Р. Балшић, *н. д.*, 286.

⁷⁸ Тихомир Д. Ђорђевић, *н. д.*, 396.

⁷⁹ ИАБ, BDS, J–314, Boža Javorski, 60–61.

⁸⁰ ВА, НОБЈ, кут. 223, ф. 12, док. 5, Записник са XIII саслушања мајора Војислава Лукачевића при ОЗН-и за Црну Гору, Боку и Санџак, Цетиње 29. март 1945. године, 22.

колаборацију са окупатором, ови поступци представљају највећу мрљу у његовој биографији као четничког команданта (мешање у рад цивилних власти у студеничком срезу, самоиницијативна хапшења грађана, проневере новца намењеног одреду, самоунапређивање, пљачке, убиства, раскалашно понашање по кафанама, алкохолизам, итд.).

Овакво држање војводе Машана ускоро га је довело у сукоб са ЈВуО. До потпуног раскида је дошло половином 1942. године када је похапсио неколико Михаиловићевих и савезничких, официра, и све их предао немачким властима. Овај расцеп између Ђуровића и генерала Михаиловића, како се показало, никада није превазиђен. Епизода после разоружавања Ибарског четничког одреда била је проузрокована опортунизмом двојице четничких команданата. То најбоље показује сама ликвидација војводе Ђуровића. До ње је дошло одмах пошто се његов одред показао као неефикасан у борби са НОВЈ, док је као повод искоришћено напуштање положаја, иначе честа појава у јединицама ЈВуО. И поред тога, ратни пут војводе Машана Ђуровића у много чему остаје посебан, а мишљења смо да судбину попут његове може изнедрити само хаос који са собом доноси катаклизме попут Другог светског рата.

Извори

Војни архив, Досијеи персоналних података
 Војни архив, Недићева архива
 Војни архив, Народноослободилачка војска Југославије
 Војни архив, Четничка архива
 Историјски архив Београд, БДС
 Историјски архив Краљево, фонд 412, Лични фонд Тихомира Ђорђевића
 Историјски архив Краљево, фонд 420, НОБ
 Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, фонд 283, НОР
 Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, фонд 284, Збирка хроника
 Историјски архив „Рас“ Нови Пазар, фонд 285, Збирка копија

Литература

Балшић Радојко Рале, Хроника – Људи и догађаји села Буђева и Биоца са околином, (Горњи Милановац: Доситеј, 2005).
 Бијело Поље, ур. Богдан Гледовић (Београд: Стручна књига, 1987).
 Božović Branislav, Partizanski odredi Kopaonički, Šaljski, Ibarski (Beograd: Vojno-izdavački zavod, 1981).
 Динић Драгољуб Мића, Топлички народноослободилачки партизански одред (Београд: Војна штампарија, 1989).

Ђорђевић Д. Тихомир, Рашка и околина (Рашка: СИЗ културе, 1987).
Живковић Милутин, Између „Велике Албаније“ и окупиране Србије. Нови Пазар, Тутин и Ибарски Колашин (Лепосавић: Институт за српску културу, 2018).

Kosovska Mitrovica i okolina, ur. Ali Hadri i Živko Avramovski (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979).

Marinković Vlad., Rečnik-imenik mesta Kraljevine Jugoslavije (Beograd: Sveslovenska knjižara, 1930).

Миловановић Никола, Слом - контрареволуционарни покрет Драже Михаиловића (Београд: Слово љубве, 1983).

Nenezić S. Dragan, Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941–1943 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1999).

Николић Живојин Брка, Југоисточна Србија у Народноослободилачком рату и револуцији (Београд: Народна књига, 179).

Николић Коста, Историја равногорског покрета 1941–1945. Србија под окупацијом, II (Београд: Завод за уџбенике, 2014).

Terzić Velimir, Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza, II (Beograd: Narodna knjiga, 1983).

Павловић Момчило, Младеновић Божица, Коста Миловановић Пећанац 1879–1944. Биографија (Београд: Институт за савремену историју, 2003).

Перовић Миливоје, Јужна Србија (Београд: НОЛИТ, 1961).

Петрановић Бранко, Стратегија Драже Михаиловића 1941–1945 (Београд: Центар за савремену историју Југо-источне Европе: 2000).

Пешић Деса, Студенички срез у НОР-у и револуцији 1941 –1944 (Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1977).

Senatori Kraljevine Jugoslavije. Biografski leksikon, ur. Momčilo Pavlović, Nebojša Stambolija, Milan Gulić (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2016).

Summary

Milutin Živković

WAR PATH OF THE WARLORD MASAN DJUROVIC (1941–1943)

Masan Djurovic as a historical figure represents an excellent example of local warlords who can be considered as product of crisis times like it was case in the period of occupation of Serbia in World War II. He had been in an open collaboration with the Germans since 1941. He was considered as the informal master of Raska and her surroundings, a man immersed in crime and a tireless opponent of the communists and Albanians. Djurovic was waging war with them everywhere, but also with the people of General Mihailovic, who ordered his killing. On the other hand, his credit for defending the Serb population in the Ibar valley from Albanians from Kosovo and Metohija, or Muslims from the

Novi Pazar and Tutin region, are undoubted. His unit known as 'Ibarski cetnicki odred', regardless of the discipline, accepted refugees from the southern Serbian regions, provided them with shelter and jobs. During 1942, his unit was also one of the strongest kvinsling unit in Serbia. Djurovic had been in collaboration with the occupier until March 1943, when his unit (several hundred fighters) was disarmed by the Germans. Then he went to the illegal and with Mihailovic's forgiveness, entered in the Yugoslav Army in Fatherland. After the he deserted from the war position at Bijelo Polje, his new/old comrades shot him on May 21, 1943 on montain Zlatar.